

Такім чынам, для кожнай з трох версій прыхаванага сэнсу казак пра Крышталёвую Гару знаходзяцца пацверджанні ў тэкстах саміх казак і ў супастаўленні іх з данымі іншых казак, а таксама сімволікай і міфалогіяй розных народаў.

Літаратура

1. Русская Хазария. Новый взгляд на историю / Сост. Ю. Д. Петухов. М.: Мета-галактика, 2001. 320 с.
2. *Платов А.* Бой на Калиновом мосту, или Прогулка тропой мертвых // Мифы и магия индоевропейцев. 1997. Вып. 5. С. 19–21.

СЕМАНТИЧНАЯ СТРУКТУРА ЎСТОЙЛИВЫХ ВЫРАЗАЎ З КАМПАНЕНТАМІ СМЕХ І СМЯЯЦЦА

А. В. Шкрэдава

Змест любога выказвання з'яўляецца адлюстраваннем пэўнай пазамоўнай сітуацыі, рэчаіснай або ўяўнай. Моўнае ўвасабленне нейкага «становішча спраў» у лінгвістыцы атрымала назву **прапазіцыі**. Прапазіцыя вызначаецца як «мадэль сітуацыі, якую называе сказ, як аб'ектыўны змест сказа без уліку суб'ектыўных значэнняў, што суправаджаюць яго, і тых асаблівасцей, што надае яму тая або іншая фармальная арганізацыя сказа» [1, с. 481]. Паняцце прапазіцыі вызначаецца пры гэтым як семантычны аспект сказа, у якім аб'яднаны дэнататыўнае і сігніфікатыўнае значэнні, а цэнтральная пазіцыя належыць апошняму. Прапазіцыя мае сваю семантычную структуру: прэдыкат і актанты.

Кожная сітуацыя – гэта адрэзак адлюстраванай у мове рэчаіснасці са сваімі дзеючымі асобамі. Сказ у вербацэнтрычнай тэорыі Л. Тэньера інтэрпрэтуецца як маленькая драма са сваімі ўдзельнікамі. Для абазначэння роляў удзельнікаў ён уводзіць тэрміны **актанты** і **сірканстанты**. Актантам Л. Тэньер дае наступнае семантычнае вызначэнне: «Актанты – гэта жывыя істоты ці прадметы, якія ўдзельнічаюць у працэсе ў любой якасці, нават у якасці простага статыста, і любым спосабам, нават самым пасіўным» [2, с. 117]. Сірканстанты ўказваюць на час, месца, спосаб дзеяння і іншыя акалічнасці, у якіх працякае працэс. Дзеясловы валодаюць рознай колькасцю актантаў, і, згодна з тэорыяй Л. Тэньера, вылучаюцца дзеясловы без актантаў, дзеясловы з адным, двума і трыма актантамі.

У сувязі з гэтым уводзіцца паняцце **валентнасці** дзеяслова – здольнасць дзеяслова кіраваць пэўнай колькасцю актантаў. Адназначна

вы-лучаюцца дзеясловы безвалентныя (або авалентныя), аднавалентныя, двухвалентныя і трохвалентныя. Запаўненне валентных месцаў пэўна-га дзеяслова неабавязковае. Некаторыя з іх могуць мець статус вакан-сій. Разам з тым валентнасць можа быць аблігаторнай.

Колькасць і характар актантаў, абавязковых для дзеяслова, вызначаюць актантную структуру сказа, які апісвае з дапамогай моўных сродкаў пэўную сітуацыю.

Мэта прапанаванай работы – вызначыць актантныя структуры «смехавых» канструкцый. Пад «смехавымі» канструкцыямі мы будзем разумець устойлівыя выразы з кампанентамі *смех* і *смяяцца* і іх дэрыватамі (тыпу *смешкі, пасмешышча; пасмяяцца, смяшыць*). Ва ўстойлівых выразях так ці інакш стала зафіксавана пэўнае становішча спраў, што мае абагульнены характар. Самі па сабе прыказкі і прымаўкі складаюць адзін з фрагментаў семантычнай прасторы беларускай мовы.

Па тэорыі Л. Тэньера, дзеяслоў *смяяцца* мае такія прыметы: валодае двума актантамі і з'яўляецца двухвалентным. У актантнай структуры «смехавых» канструкцый абавязковымі з'яўляюцца наступныя кампаненты:

- суб'ект (S – той, хто смяецца);
- аб'ект (O – той, з каго смяюцца);
- працэс (→);
- ацэначны аспект (адносіны + / –, бо размова пойдзе пра ўласцівасці смеху як з'явы этычнага характару).

У аспекце суб'екта У. Р. Гак вылучае тры структуры: «безасабовая», калі дзеянне не залежыць ад суб'екта (крыніцай працэсу можа быць выпадковае здарэнне, стыхійная з'ява і г. д.); асабістая актыўная або пераходная (дзе S адрозніваецца ад O); зваротная (пры якой S супадае з O) [3, с. 92].

«Безасабовая» структура ў дадзеным выпадку немагчымая, бо смех – уласцівасць Homo sapiens, і здольнасцю смяяцца з усіх жывых істот валодае толькі чалавек. Таму для аналізу застаюцца два магчымыя варыянты: пераходны і зваротны. Смех можа быць прайвай суб'екта не толькі ў адносінах да іншага аб'екта, але і да самога сябе. Даволі важнае значэнне пры гэтым набываюць ацэначныя параметры. Этчныя нормы выступаюць як мяжа для «дрэннага» смеху і «добрага», забараняюць або дазваляюць смяяцца.

У залежнасці ад накірунку, у якім дзеянне пераходзіць з аднаго актанта на другі, можна вылучыць парэміялагічныя адзінкі са станоўчай скіраванасцю смеху і з адмоўнай.

Станоўчую накіраванасць мае смех на фоне жарту: *Смех з панскіх ботаў: адзін згарэў, другі сабака з'еў; Жывыя смехі.* Актантная структура мае выгляд $S \rightarrow + O$. Прычым другі прыклад указвае на імпліцытную прысутнасць O .

Актантная канфігурацыя такіх устойлівых выказаў, як *Калі ў школе з матчынай гаворкі пасмяецца, то на старасці ад маткі адрачэцца і з каго кпіла, смяялася, таму сама дасталася*, можа быць схематычна прадстаўлена так: $S \supseteq O$. Адмоўная скіраванасць смеху бумерангам вяртаецца да S .

Даволі шмат прыказак і прымавак адпавядаюць наступнай актантай структуры: $S \rightarrow - O$ пры $S = O$, дзе S і O з'яўляюцца абсалютна роўнымі па якасцях, уласцівасцях і магчымасцях. Аднак S пакідае за сабой права асабістага ўзвышэння над O . Да прыкладу: *Пасмяяўся чыгун з катла, а абодва ж чорныя; Смяецца лысы з пляшывага.*

Таксама можна прывесці прыклады апазіцыйных актантных структур: $S + \rightarrow O$ і $S - \rightarrow O$, што ўяўляецца даволі лагічным: разумны чалавек смяецца разумна, а ў дурнога і смех дурны: *Добра смяецца той, хто смяецца апошнім; Без смеху якая пацеха і Па чым пазнаеш дурнога, як не па смеху ёга.*

Шэраг ілюстрацый упісваецца ў графічную схему: $S - \rightarrow | O$, дзе вертыкальная рыска – своеасаблівая этычная мяжа для пэўнай сітуацыі: *Пасмейся з калекі, ды не чыні здзекі; Смяюцца не з калекі, а з няўмекі.*

У ілюстрацыях, якія нясуць інфармацыю пра добры эмацыянальны стан чалавека, пра радасць жыцця, веселосць, смех набывае прыметы стану суб'екта, а не працэсу: *Смех – то дар багоў; Дай, божа, заўсёды смяяцца, а ніколі плакаць.* Графічна гэта можна паказаць так: S^+ .

Наглядная схема з перакрэсленай стрэлкай сведчыць пра забарону смеху: *Не смейся, брудзе, бо й табе будзе; Не смейся з людзей, ты сам смяшней.*

Чалавек пачынае смяяцца, калі ён бачыць і разумее нешта, што не адпавядае нормам. Між тым адна і тая ж сітуацыя можа па-рознаму ўспрымацца рознымі суб'ектамі: *Так на свеце вядзецца: адзін плача, другі смяецца; Каму смех, а каму – бяда.* Дзе адзін смяецца, другі смяецца не будзе: $S1 - \rightarrow O \leftarrow + S2$. А часам у аднаго і таго ж S адна і тая ж сітуацыя выклікае палярныя эмоцыі адначасова: $S \pm \rightarrow O$: *І смех і бяда; І смешна і грэшна.*

Своеасабліваю актантную структуру маюць «смехавыя» канструкцыі, што фіксуюць адносіны прыналежнасці / непрыналежнасці аб'екта да суб'екта: калі О належыць S, то S не смяецца з О, а калі О не належыць S, то $S \rightarrow O$: *Чужы дурань – смех, а свой дурань – сорам; Чужая болька – людзям смех.*

Трэба адзначыць, што выбраны фактычны матэрыял не дэманструе прыклады смеху суб'екта з самога сябе.

Такім чынам, актантныя структуры «смехавых» канструкцый даволі разнастайныя, што абумоўлена характарам скіраванасці працэсу ад аднаго актанта на другі і наяўнасцю ацэначнага параметра. Актанты S і О маюць аблігаторны характар для дзеяслова *смяцца*, прычым О валодае здольнасцю быць прадстаўленым як экспліцытна, так і імпліцытна ва ўстойлівых выразках.

Літаратура

1. Белошапкова В. А. Смысловая организация простого предложения // Современный русский язык / Под ред. В. А. Белошапковой. М.: Высш. шк., 1981. С. 675–695.
2. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. М.: Прогресс, 1988. 656 с.
3. Гак В. Г. Актантные структуры грехов и добродетелей // Логический анализ языка. М., 2000. С. 90–96.

ФЕНОМЕН ДРУЖБЫ В ПОЗДНЕЙ ЛИРИКЕ Б. АХМАДУЛИНОЙ

Е. В. Щербин

Тема дружбы, которая является сквозной в поэзии Ахмадулиной, особо значима в последней изданной книге «Пуговица в китайской чашке», составленной на основании двух больших циклов: «Сны о Грузии» (2000) и «Блаженство бытия» (2001).

Первый из них посвящен памяти ушедших друзей: С. Чиковани, Г. Маргвелашвили, Г. Асатиани. Тема дружбы приобретает скорбное звучание. Стихотворения цикла словно омыты слезами лирической героини: «...сомкнутые веки повлажнели» [1, с. 5]. Использование «водной» символики способствует стилизации стихотворений под плач. Он звучит минорной нотой, которая задает основной тон циклу: «...Поющих певчие отпели...» [1, с. 11].

Прославляя знаменитое грузинское вино, бывшее непременно составляющей дружеских застолий, Ахмадулина заостряет внимание на моменте похмелья. Последнее выступает метафорическим обозначением горького для героини и ее опальных друзей момента, насту-